

Een van de roerigste periodes uit de Nederlandse geschiedenis

De Bataafse en Franse tijd hebben bij Nederlandse historici een merkwaardige pers. De Bataafse Revolutie zou bloedeloos zijn geweest: de revolutionairen waren eigenlijk saaie bureaucraten en de bevolking zou de snelle wisseling van regimes gelaten over zich heen hebben laten gaan. Waar de Franse Revolutie stof te over biedt voor spannende en meeslepende geschiedschrijving, zou de Nederlandse variant en zijn nasleep alleen maar geschikt zijn voor dorre verhandelingen van vakspecialisten. Johan Joor heeft zich ertoe gezet om althans een van die beelden te corrigeren. In een lijvige dissertatie is hij nagegaan of de Nederlandse bevolking de overgang van Bataafse Republiek naar Koninkrijk Holland en vervolgens de Inlijving bij Frankrijk wel zo apathisch heeft ondergaan.

Joor heeft een nijver en soms ook geleerd boek geschreven dat ontzag afdwingt. Ontzag wegens het schier uitputtende karakter van zijn archivalische en heuristische exercities. Zijn conclusies zijn interessant. Van volkomen rust, laat staan van berusting, was geen sprake. De periode 1806-1813 was een van de roerigste uit de Nederlandse geschiedenis. Joor heeft alle opstootjes en opstanden zorgvuldig gereconstrueerd: hij heeft uitgezocht hoe lang ze duurden, wie de leiding namen, welke regio's het lastigst waren en hoe de oproeren werden onderdrukt. Ten slotte heeft hij al die verschillende vormen van onrust zorgvuldig geïnclassificeerd. Nederlanders blijken bij het protest rationeel en weloverwogen te werk te gaan. Particulier bezit wordt maar zelden bedreigd. Het geweld is functioneel, niet emotioneel, en praktisch uitsluitend tegen de overheid gericht. Interessant is ook dat Nederlandse opstanden in dit opzicht niet afwijken van wat bijvoorbeeld in Frankrijk zelf gebruikelijk was. Het romantische beeld van een geknecht volk dat buiten zinnen zijn tirannen te lijf gaat, is een mythe. Opstand is werk.

Geen uitzonderingspositie

Helaas heeft Joor weinig terughoudendheid aan de dag gelegd bij de presentatie van zijn resultaten. Het bombardement met honderden verschillende opstootjes maakt het boek niet altijd even leesbaar. Voordeel is wel dat Joor overtuigend zijn these kan bewijzen. Er blijkt geen enkele reden te zijn om Nederland in Europa in een uitzonderingspositie te plaatsen. De Nederlandse patronen passen in de Europese ontwikkelingen: ook de Nederlanders waren een oproerig volkje. De mannen en vrouwen achter de protesten waren geen paupers, zwervers of criminelen, maar mensen met een vaste baan of nering die iets te verliezen hadden. Morele verontwaardiging over regeringsoptreden was ook in Nederland een voorname drijfveer. Aardig is wel dat de Nederlandse rellen met relatief weinig geweld gepaard gingen. Dat lage geweldsniveau was ook al voor de zeventiende en achttiende eeuw geconstateerd, maar blijkt zich in de periode 1806-1813 voort te zetten. Al die oproeren bij elkaar waren voor hoogstens tien doden en zwaargewonden verantwoordelijk. In dat opzicht blijft Nederland een vreemde eend in de Europese bijt. Ook maakt Joor duidelijk dat de onrust nog in het geheel niet nationaal was geïnspireerd. Elke vergelijking met 1940-1945 vertroebelt daarom het beeld. Het ging niet om een opstand van het Nederlandse volk tegen de Franse overheerser. Inzet van de protesten waren de nieuwigheden die de Franse regimes invoerden. Het ging om lokale bewegingen die zich tegen elke doorbreking van vertrouwde gewoonten en gebruiken verzetten.

Toch heeft Joor ook wat dingen gemist. De door hem onderzochte periode is bijzonder kort, ook al is de oogst dan rijk. Daardoor is het een stuk moeilijker geworden om de opstandigheid in een langetermijnperspectief recht te doen. De opvattingen van Engelse en Amerikaanse historici als Charles Tilly en Eric Hobsbawm die de protesten uit de periode 1700-2000 onder één noemer rangschikken, heeft hij dan ook niet echt kunnen toetsen. Voor Tilly is het protest in de moderne tijd slechts een variatie op steeds weer hetzelfde patroon: een groep van rechtelozen die verzet aantekent tegen het gezag. Alleen de verschijningsvormen ervan, de repertoires, zouden veranderen. Joors nadruk op de korte termijn heeft ook voor een goed begrip van de Nederlandse ontwikkelingen nadelig gevolgen. Dat kan aardig worden geïllustreerd aan de hand van het religieuze protest. Met religieus protest blijkt Joor niet zo goed uit de voeten te kunnen. Hij doet er nogal wat tegenstrijdige uitspraken over. De ene keer stelt het kwantitatief niet zoveel voor.

Vervolgens heeft Joor nogal wat protest toch religieuze ondertonen. Ten slotte constateert hij - in navolging van Rudolf Dekker die het protest in de zeventiende en achttiende eeuw nader heeft onderzocht - een trendmatige verschuiving van godsdienstig naar politiek protest. Daarmee zou Nederland internationaal toch weer uit de toon vallen. Elders in Europa, met name in Italië, Spanje en Portugal, had het protest wel een krachtige religieuze dimensie. Het verzet tegen Napoleon was ook een verzet tegen Verlichting en moderniteit. In Nederland, zo stelt Joor ons gerust, was het Verlichtingsdenken al te zeer in de cultuur geassimileerd om nog veel religieus geïnspireerd protest uit te kunnen lokken. Hier wreekt zich Joors nadruk op de korte termijn. Religieus protest is juist een centrale factor in de Nederlandse cultuur rond 1800.

Protestgolf

Niet alleen laat Joor nogal wat vormen van religieus protest verdwijnen achter politieke of sociale motieven, bij nadere beschouwing blijkt er veel meer van te zijn. In 1798 bijvoorbeeld was in Nederland de scheiding van kerk en staat doorgevoerd, hetgeen immense consequenties had voor de verhouding tussen de religies. Met name in de katholieke gebieden kwamen de traditionele verhoudingen op hun kop

te staan. Het hervormde kerkvolk werd ineens geconfronteerd met katholieke aanspraken op kerkgebouwen en fondsen die al eeuwenlang in het bezit van de heersende hervormde kerk waren geweest. In dezelfde periode wordt de liturgie in de hervormde kerk drastisch vernieuwd. De invoering van de Evangelische Gezangen in 1807 leidt tot veel onrust, commotie en protest. Dit type van protest staat niet op zichzelf. Het maakt deel uit van een veel langere protestgolf die in de jaren zeventig van de achttiende eeuw begint met rellen over de tolerantie ten opzichte van katholieken en de invoering van een nieuwe, verlichte psalmberijming. Het hoogtepunt van die golf is de Afscheiding van 1834. Dit soort protest blijkt allerm minst typisch Nederlands te zijn. We vinden het terug in diverse delen van protestants Europa. In alle gevallen gaat het om de tolerantie ten opzichte van katholieken en om liturgische modernisering.

We kunnen dit protest zien als het resultaat van een dubbel vervreemdingsproces. In de laatste decennia van de achttiende eeuw is het gehele gereformeerde predikantenleger bekeerd tot de verlichte theologie. Zelfs de hoeder van de orthodoxe erfenis, de Utrechtse hoogleraar Gisbertus Bonnet, is door de Verlichting aangeraakt en blijkt rede en openbaring, in plaats van geloof en openbaring, als elkaars correlaten te beschouwen. Vanaf 1770 uitten de onlustgevoelens hierover zich periodiek in protesten tegen symbolen van moderniteit als de invoering van orgelspel, van nieuwe psalmberijmingen, van gezangenbundels en de toewijzing van gebouwen aan katholieken. Hierachter zat de tweede dimensie van de vervreemding. De nieuwe generatie gemoderniseerde en geprofessionaliseerde predikanten ontwikkelt een bij uitstek geletterd, en op symbolen van geletterdheid gericht kersteningsoffensief dat haaks staat op de traditionele, orale en memoriserende geloofsbeleving. We vinden die spanning terug in de protestgolven van 1777, in die rond 1807, en ook weer bij de Afscheiding van 1834. Dat van origine religieuze protest had ook een sociale dimensie, al was het maar omdat het kerkelijk establishment steeds nauwer aan de elite gelieerd raakte. De rekrutering van predikanten uit de lagere sociale groepen, een wezenskenmerk van het Noord-Nederlands calvinisme, was rond 1770 gestopt. Ook die sociale dimensie vinden we terug rond 1777, rond 1807 en in 1834. Kortom: de overgang van de achttiende naar de negentiende eeuw gaf juist een sterke toename van religieus geïnspireerd protest te zien. Het was geen margeverschijnsel dat langzamerhand door vormen van politiek protest werd overwoekerd maar - ook in de jaren 1806-1813 - de motor van vele vormen van opstandigheid, al gingen religieuze opstanden vaak in een sociale mantel gehuld.

Joors boek zal nog lange jaren worden gebruikt, maar dan vooral als een bijzonder nuttige materiaalverzameling die veel meer conclusies en vragen toelaat dan waaraan de auteur zelf is toegekomen. En ook dat is een verdienste.

Wijnand W. Mijnhardt is hoogleraar Cultuurgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

Besproken boeken:

Johan Joor, *De Adelaar en het Lam. Onrust, opruiing en onwilligheid in Nederland ten tijde van het Koninkrijk Holland en de Inlijving bij het Franse Keizerrijk (1806-1813)*. Amsterdam: De Bataafsche Leeuw 2000, 864 p. (proefschrift Universiteit van Amsterdam 2000).